

ու հաճոյական քաղաքավարութեամբը, թէ պաշտօնեաները, թէ արքունեաց մեծամեծները եւ թէ զնոյն ինքն զկայսրուհին, — որմէ իբրեւ պարզ եւ ընդունաւ էր նաեւ իր մանրամասն կենդանագիրն սկիւղ շղթայով կախուած. — ասանկ երկրեցական վերին իշխանութեան գաղափար մը նման ըլլայ իր մտացը մէջ զոր զգացուցած ալ ըլլայ իւր քաղաքացւոյ, որոնք — ինչպէս վերը տեսանք, — հազիւ թէ սաստիկ ընդդիմադարձութեամբ ու հակառակութեամբ Գրան-սիրութեանց հոյ եկիսկոպոսութեան վերանորոգութեան դռները գոցած էին:

Աս մտածել կու տայ այն պարագան, որ զինք երկիրները գնելու համար վերջին անգամ (1758) ղեկնեա խրկուած պատգամաւորաց մէջ լին ընտրած է մինչդեռ գիտենք թէ ինքն որ ճամբաներն առ այս պատրաստողը: Ա՛ս մտածել կու տայ այն պարագան ալ, որ երբ Նիդեռլանդները քաղաքային վարչութիւնն երեսփոխանները խրկեց, այն խրատը գրաւ առնելուն, որ զգուշանաւ ու չըլլայ թէ՛ անանկ ուրիշ բանի մը խլովն կամ բան մը սկսին որ հասարակութեանն անպատուութիւն բերէ: Եւ գիտենք թէ խրատն ու զգուշութիւնը հոն պէտք է, ուր որ հարկաւոր է:

Ուստի այս ճամբով ու այս վարմունքով՝ ինկանստեան ինք զինք իւր քաղաքացեացն առնել չէ թէ բարձրացուցած ու յարգել եւ հեղեղութիւնը ոչ թէ մեծցուցած ու անցնցած է, այլ ընդ հակառակն շայեւն իրմէն բոլորովին խրատացած ու հետացուցած է. որուն հետեւութիւնն ան եղաւ որ հետ զհետէ ամենուն երեսն ինկած ու մոռացութեան մէջ թաղուած է:

Եթէ մեր այս ենթագրութիւնը չունի հիմն, եթէ չէ այս պատճառն որ Միլնա ինկանստեան իր ժողովրդեան աչքէն լայած է, այն առեւն կը մնայ երկրորդ պատճառն, այսինքն իր սաստիկ ընդդիմութիւնն ու հակառակութիւնը նոր կամ Գրիգորեան առամարին Նիդեռլանդներէ մոջընեկուն գէմ, որ բաւական խռովութեանց պատճառ եղած է, եւ կամ 100 ոսկւոյն աւ վրանին ինկելները:

Ասոց վրայ ուրիշ տեղ բաւական ընդարձակ խօսած ենք: Ուստի եւ զասոնք կրինելու տեղ՝ կը խրկենք ընթերցողներն մէջ թաղութիւն 1891 տարւոյն Հոկտեմբերին թուոյն (էջ 301—307),

ՅՈՂԷ. ԱՆՅՈՒ

1 Եւ «Հանդէս Աւ» 1898, թ. 11, էջ 382:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ձ Ե Ն Ո Ր Գ Լ Ե Կ

Համեմատութիւն Ռուսիայի և Ռուսիայի:

«Կիստողութեան առեւելով որ Ձենոր Գլակ կողմէ մատենագրի հիմնաւոր քննութեան եւ նորա հետ կապուած կարեւոր խնդիրներ վերջնական լուծմանը շատ կը նպաստէ նորա բնագրի համարձակութիւնը՝ ուսումնասիրութիւնը հնագոյն հայ պատմագիրների գրութեանների հետ, — բացարեւելով նորա հրաշքով ինքնուրոյն կամ մուրացածոյ, որպէս եւ որ դարու հեղինակ լինելը, — եւ ձեռք գրելի այդ տեսակետից հետազոտող» «Ձենորայ Նորոյ Յարոյց Յարոյց Պատմութիւն», 1-րդ աշխատութեան արգասիքը — առ այսմ հաւանական նիւթերը — առաջարկում եմ հասարակ մեր բանասերներին՝ լռողներով իւր ժամանակին հետազոտել հարցողք եւ այդ նիւթերի ուսումնասիրութեան վերայ հիմնած քննադատութիւնը եւ հետեցած երդակացութիւնները: Թէեւ այսմէն իսկ չեմ կարող ծածկել որ ես եւս հակամա եմ այն հայեացքին, ըստ որում Ձենորի գրութեանը արդարեւ է. դարու մի հայի կարկաստեք համարելու է:

* * *

Ձենորի բնագիրը ըստ Վենետիկեան տպագրութեան՝ բաղկացած է 42 երեսից, որից 13ը նուիրած է Ղաւառաւորի եւ Վնաւորի Ղաւառաւոր Արքեպիսկոպոսի թղթակցութեան եւս եւ բուն աշխատութեան Առաջարկներն, ուր բացատրած է

* Յաջող հետազոտական ուսումնասիրութիւնն, որ «Ձենորայ», անուր կողմ ծանօթ պատմագրութեան աղբիւրներն ընթերցողաց առեւն ղեւել կը շնայ, խաւարած է մեզ Լազարեան մեծապատիւ մէջ նախընտրուած Գր. Գր. Խալաթեանցէ: Այս անգամ ղեւելով միայն սկզբան փորք մաս մը՝ յաջող թուով պիտի շնանք նրա արտաբերական ամբողջ: Բաղձալի է որ համեմատութեան յաջող մանրամասն քննադատութիւնն, զոր կը խոստանայ Նիդեռլանդի ժամանակին ի լոյս մուծայից:

ԽՄԲ.

1 Մի թեթեւ համեմատութիւն Ձենորի եւ խորհրդանշան գրութեանների (Ե. Մ.) լայ տեսաւ «Հանդէս Աւ»-ին, 1890, թ. 1, էջ 41.
2 Հ. Եւսեփ Գալիլէան. (Սեբեդեա խորհրդաւորացի Հայոց, Միւնխեն Բ.) միւլիւլով Ս. Եւսեփայ առաքելաւ Ձենեփէ գրութիւնն է «Ձենեփ Ձենեփ» որ համեմատել զորից հայ խորհրդաւոր մէջ է 7-րդ դարուն, նոյն դարուն Սեբեդեա խորհրդաւորն Սեբեդեանցեանի գրութեան պէս, 1-րդում. այս մասին նաեւ «Հանդէս Աւ», 1889, թ. 3, էջ 50—51 եւ «Հանդէս Աւ»-ին, 1891, թ. 8, էջ 44, (Մատենախոսութիւն 2, Գ. 3.)
3 Պատմութիւն Յարոյց զոր թարգմանեց Ձենեփ Աւորի, Վենետիկ, Ս. Ղաւար, 1832, Թ.

«Տարածոյ Պատմութիւնք», կրմի որ նոյնն է, «Ասորոց թղթի», գրելու «պատճառը», բնագործայս մասը թողնում եմ առ այժմ մի կողմ: Մնացած 29 երեւոյ կպարունակում է Պատմութիւն մի զանա իննամիկնան տեղեացն եւ պատմեալով մին որ Ալեքանայ, — որ բուն նիւթն է ներկայ Հետազոտութեան: Այստեղ՝ երկու գլուզը լծաց նիննամիկնում՝ Համեմատած է Ձեռորդին ազգիրը միտ Հայ մատենագիրներդ գրուած ներկի կամ՝ ինչպէս ես են թղթում եմ, նորա նիւթական աղէկ-շերտի հետ՝ 28 յօդուածի (Տ) ըրածելով Համեմատութեան բոլոր նիւթը: Նորա աղէ բառերը աղբիւրների շարքում՝ պահպանել են ուղղակի՝ առանց փոփոխութեան Ձեռորդի գրուածում, որ ահմերուն ապացոյց է փոխառութեան, աղբիւրների լայն շարասք բառերից ձեռնոր (կամ ո՛ր է Հեղինակը) տարբաբոլ է անում՝ փոխանակելով նոցա համանիշ այլ խօսքերով եւ Համարեւ միշտ նոցա ընդհանուր իմաստը պահպանելով — ընդ սմին ոչ առանց կրճատելու կամ երկարացնելու իւր գրութիւնը — ըստ երեւութի փոխառութիւնը կամ մուրաքցութիւնը տակ ինքն նպատակով — Աղէկ-շերտը եւ արդում եմ յայտն եւ աւելցա անկաններով:

յայտի՝ աղբիւրները լայնաւանէ, տեղովի նշանա-
կուած են որձմ ար. գէմ Ջնեորի բնագրքին. ուն-
յայտ աղբիւր եւմ անուանում Ջնեորի այն Համ-
առաձները, որը իջ միայն չեն արգարանում
միայն սոսկեմագրիները մանի ձիջջ վկայութիւն
ենալ՝ այն եւ. սեւում. աստիճանի համառութի, սե-
ւասպայախառն են՝ նաեւ. նպատակաւոր կամ
կողջնակալ (tendenzios) եւ ի Տարկէ ոչ Գ. եւ
ոչ Եւ դարաւ. հեղինակի միտքի որ գրչի արդ-
անգորութիւն՝ ոտ իսկ .ամանց ուշայտ աղբիւր-
ները ձայնալեցումիւնը Վաղերի կամ մանաւանդ
Ուխտանէ՝ նշխարապար գրուածներին՝ յետ
ժամանակի փոխաւութեան նշան համարելու է
Է. դարում խաղաղած Ջնեորին վերագրեալ
Պատմութիւնից եւ ոչ թէ այդ Պատմութեան
Ա. կամ Բ.՝ Տնագոյն կամ նորագոյն՝ թարգ-
մանութեան հետքեր, ինչպէս ենթադրեցին ա-
մենք։²

1,19 ֓հար. 1893, Թ. Գր. ԽԱՂԱԹԵՆԻՆ
Մ'արհեստ;

¹ Ձոր օրինակ համեմ. Զեռեթի 5 9 հւ. Ռոմանովսկի
Ա. 57 ԴԼ. (այ. Վաղարշապատ), 5 12 հւ. Առաքելի եղ 61
(այ. Ս. Պետերբուրգ):

გ ბ ზ ი რ

ՏՆ. ԷՔ 20, 1—8 որոշ: Ընդ ժամանակի թա-
գաւորութեան խտրողայն արգելք Վա-
ղարշ, վերէնդիր լինելն Ոսթուանայ
միջոց յիշէր, իւր ի դռաւ ընդ միեմեան
երկոց թագաւորացն՝ Հայոց եւ Պարս-
իկո՝ սաստիկացն, մարտ պատերազմին:
Եւ զորոցմա յաղթանքն Հայոցն: Եւ սկսաւ
սպախանել զերկրէն Պարսից ամն ասոնն
եւ Հինն ի վեր ջանայր ասելել սպան-
մամբ եւ գերութեամբ:

31, 13—24

31, 24-26

32, 1-2

32, 24-25

33, 2-21

35, 7-11

၇၂-၇၃ .

82:

AR

ԶԵՆՈՒԹՅԱՆ ԱՂԲՈՒՄՆԵՐ

Եւք նուազել խմանալէ Ռաբաթոր-իւնան
 Գարթիւեայ, ի բաւանէ տառութեան յԱր-
 անանայ սրբաշու Կաթողիկոս . . .
 (խաղաղ) Ընտաղ զԷրէ խնդրէ . . . ի բազ-
 մութիւն զօրաց տապառառն եղեալ . . .
 վաղաշաղկի ի թիկուն հասնելոն մեծա-
 րամբով խեամբ . . . Աղաւանդ, Վիքի . . . զի
 զլիւթ արեանն Արանանայ խնդրեցն . . .
 . . . Եւ էր ինքն (խաղաղ) ի մեծի արտաճա-
 թեան վառն բնութեան Երբարաթ թիւն ան
 . . . Դառաւ խաղաղութիւն զարման թիւն զօրաց
 իւրաց . . . իբրեւ ետես թագաւորն Գարսից
 զայն տառութեան զգիւր . . . Եւ զայն
 զայն ունել զԷրէ նորայ, փախտաւայ լինել
 առաջի նոցա . զհետ մտեալ կոտորելն զամե-
 մնանայ զարդն Գարսից . . . Եւ թագաւորն
 Հայոց զառնայր ի մեծ կոտորանէն Ժեմու-
 սաղի թիւն խեամբ . . . Եւ ամս րոսն . . .
 աւարաւ աւեալ, աւերելն զամենայն երկի
 Տեմանայ, որ ընդ Գարսից թագաւորու-
 խեամբ . . . էր :

§ 2. Էջ 20, 8—11. Եւ եղեւ միջնորդ ար-
քայն ճեննաց եւ ոչ կարաց գրաւել
գտիւտ նորա ի Հաշտութիւն. այլ սո-

၇၃၂-၂၂၈ .

¹ Ագաթանգեղոս, Պատմութիւն, Էջնեայից, 1862:

ՁԵՆՈՒՒ

ԱՂԻՒԻՐԻՆԵՐ

ժով եւ որով հանեալ զլեւտե երբորն
իւրոյ, զիւ հոգան շնչայն Պարսից:

§ 3. էջ 20, 11—18: Իսկ այլ ոմն անուն Աբ-նաբեշ.
Անակ, ի նոյն ազգէն Արշակունեաց, էջ 36, 12—24

Խորհուրդ արարաւ առ արքայն Պար-
սից՝ զայլ սպանանել զխորով, եւ իւր
վարձանս առնուլ զՊարսան Պար-
սաւայ: Զոր յանձին կալեալ արքային
Պարսից, ոչինչ վերջանայր Պարթեւն
ի սպանանէն խորովու: այլ յարու-
ցեալ առնու զեղայր իւր եւ զինն եւ
զորդին իւր եւ սիրոյ պատճառաւ եւ
փախստանս ազապաւ զայ առ խոս-
տով: Եւ ի կառարել երկրորդ ամ-
սին, մինչդեռ կամեր արշաւել խոս-
տով ի Պարսիկս ի քարանային ժամա-
նակս, ի ժամ որոյն մեկուսի առեալ
զխորով Անակայ՝ որպէս թէ քան ինչ
ուրի սակ, յանկարծակի զէնս ի վերայ
յարուցեալ՝ զվագաւորն դիմող եւ
կառարներ: Եւ ինքեալ ինքայն եւ
զեալ կործանեցան իւրայրեանսն: Բա-
լայ թագաւորն Պարսից զոր մահու
խորովայ տն կարգեաց եւ

37, 8—19

38, 18—26

39, 1—2

41, 14—17

Արդ ոմն ի միջոյ խորհրդանէն պիտաւր նա-
հապա Պարթեւն ապա եւ ի թեւանն, որոյ
անուն էր Անա . . . խոստանայր վերեւ ինչ-
դուն: Խոսել աղետ ընդ նմա թագաւորն
(Պարսից) եւ Խոս: Եթէ միայն զայդ նա-
խանէ ինչքեայն միամտութեամբ, զնակաւ
թիւնն Պարթեւն կանան զեւթափան Պարսան
ի ձեզ Կարճեացից . . . Եւ միւս Թաւանակ
հանդերձեացաւ կազմեացաւ Պարթեւն եղ-
բորն իւրով՝ հանդերձ ընտանեօր խոսեալ եւ
պարտաւ . . . Եւ եւալ երթայր հատուած ի
պարտաւ ի կողմանս չայր . . . Եւ եւալ
յանդիման եղեւ . . . խորհու . . .
Իսկ իբրեւ եկին հասն առ իւր ընտա-
հապա կողմն քարան զքանն բանայր . . . ի
միտ առ Թաւանակ: Գաւառարակ առնէր ան-
դին որդեւ ի կողմանս Պարսից . . . Խորհու
(Պարթեւն) զԹաւանակ իւրով . . . Եւ իւր
ի պատճառս ինչ զքոսանաց, իբրեւ
խորհուրդ ինչ խորհուրդ ընդ ժամ . . .
յանդիման ինչ վերայ զնախա զայ
Թաւանակ յորդանակ . . . Եւ իբրեւ բաւա զայ
Թաւանակ Պարսից, զԿարճեացի . . . Եւ մեծ
աւախութեան առնէր զնոյ զայն:

§ 4. էջ 21, 10—11 զՊարսաւն ճնացաւ Աբ-նաբեշ.
ազգին տայր Անակայ:

36, 19—20

Եւ կառարեաց արքայն (Պարսից) ի վերայ նոյ
քա զԿարճեւն խոստանայր հորն նորա Ա-
նակայ զրան իսկ զՊարթեւն կանն զՊար-
սան . . . :

§ 5. էջ 21, 11—27. Արդ մինչ ի Պարսիկս Մ. Խորեանցի
գիմեալ զայր Անակ յԱրապ գաւառս, ի
Հանգիստս սուրբ առաքելոյն Թաւանակ
տանն զՊարսից Գրիգորի յղով թիւնն
անդ լեալ. որ եւ զնորին մշակութեանն
եկեց զկարգն: Արդ մինչ ի խաղաղու-
թեան եր խորով, այլ մի որ Կոչէր
Բուրդաս՝ ի նշանաւոր ազգէն Պարսից՝
չեւալ զինն Անակայ, եւ եկեալ մին-
չեւ յԱրապ, եւ անոր եկեալ գնաց
պանդխտել ի կողմանս Գաւառաց: Եւ
եկեալ ի Կեսարիա, եւ առեալ իւր
կինն ի հաւատացեց զմեծատան ուրեմն
քոյր՝ անուն Եւթաղէ, եւ քան Սոփի:
Եւ կաղեալ ամ մի ի Կեսարիա, եւ
գարձեալ առ զկինն իւր Բուրդասայ, եւ
գնաց ի Պարսիկս: Զորոյ զհետ
մտեալ Եւթաղէ, հասան ի քաւ-
առին այրարատան: Եւ քաղարեալ ի
Վաղարշապատ քաղաքի, մտանէր Սոփի
ստնաւ մանկանն Գրիգորի, եւ իբրեւ
զայցեակ համարեակ սնուցանէր զմեր
Լուսաւորին:

Մ. Խորեանցի.
Բ. 80

160, 15—24

Արդ ի քանդակէն Անակայ ի քաղաքն Արապա
պատահէ արդ առեղ զմարմնին մտա առ
գիրս արքայ Մատիւլին (Թաւանակ), որպէս թէ
ի ներքստայն արականին խորանին, եւ անդ
տանն զչորեմն մեր արքայ եւ մեծ իւրաւոր-
ին: Վասն որոյ եւ զնորին առաքելոյ շնորհ
ընկալեալ, որ առ հանգապարտանաւ նորին
զինելութիւնն էաւ, զնորն ինչ զնորեւոր
չեւթաւանակ զպակասութիւնն:
Այդ ոմն ի Պարսից ոչ ի քորեանց եւ քան
նշանից, որու մանան էր Բուրդաս,
զմայնեալ անոր եւ եկեալ ի Կաւառ Գաւառաց,
գնդորդեցաւ ի Կեսարիայ: Եւ առեալ ինչ
հաւաքացից, որու մտնու Սոփի կոչէր,
գարձաւ անդէն ինչ յերկիրն Պարսից հան-
դերձ կնա իւրով. զորոյ զնոր հաւաքաւ անե-
րոյ Եւթաղէ, համարեալ արգելայր: Որոյ
հանդիմեալ ձեռնդանն մերոյ Լուսաւորին
քա պատահման մտանէ սրբաւոր մանկանն:

1 Այլ օրինակ "ի վեր յարուցեալս" Եւ. Հեւ.
2 Պատմութիւն Աբ-նաբեշ Եւթաղէի ի Հերակն, Ս. Պետերբուրգ, 1879, 80.
3 Մ. Խորեանցոյ Մատնապարտութիւնը, Վենետիկ 1865, 80.

